

Ulasan Buku/*Book Review*

Al-Shi'r al-Dīnī Inda Abī Hāmid al-Ghazzālī oleh Hjh. Salmah Hj. Ahmad. Kuala Lumpur: Dār al-Tajdīd li al-Tibā'ah wa al-Tarjumah. 214 hlm. Ulasan oleh Dr. Zamri Arifin.

Pertama kali saya membaca buku ini, saya menjangkakan penulisnya adalah berketurunan Arab. Ini kerana nama penulisnya, seperti yang terpapar di kulit luar buku ialah Dr. Salmā bint al-Hāj Ahmad 'Uthmān (ditransliterasikan). Walau bagaimanapun, jangkaan saya tidak tepat bila melihat kepada halaman dalam untuk judul buku yang tertera nama penulis dan juga alamat tempat dia bertugas. Nama penulis buku ini ialah Dr. Hjh. Salmah Hj. Ahmad. Beliau adalah pensyarah kanan di Jabatan Pengajian Arab dan Tamadun Islam, Fakulti Pengajian Islam, UKM. Dari sini, saya amat kagum kerana penulis buku ini adalah orang Melayu dan rakan sejabatannya. Walau apapun, saya rasakan adalah lebih baik kalau penulis dapat menzahirkan keMelayuan beliau dengan menulis seperti berikut "Dr. Hjh. Salmah bint Hj. Ahmad" (ikut versi Bahasa Melayu).

Buku ini pada asalnya adalah sebuah tesis sarjana di Kulliyat al-Dirāsāt al-Islāmiyah wa al-'Arabīyah, Universiti al-Azhar pada tahun 1992. Menurut penulis, penyelia tesis tersebut ialah oleh Prof. Dr. Raḡīyah Ibrāhīm Ahmad, sementara panel pemeriksaan lisan (viva) dianggotai oleh Dr. 'Abd al-Mun'īm al-Khafāji dan Dr. Nādiyah Ahmad Ahmad Mus'ad. Keduanya-duanya juga dari Kulliyat al-Dirāsāt al-Islāmiyah wa al-'Arabīyah, Universiti al-Azhar (m.s. 5). Fokus kajian beliau dalam buku ini menjurus kepada kajian tentang *al-Shi'r al-Dīnī* (puisi-puisi yang mempunyai nilai-nilai keagamaan) yang dihasilkan oleh salah seorang ilmuan Islam yang tidak asing lagi iaitu Abu Hāmid al-Ghazzālī.

Buku ini didahului dengan muqadimah penulis. Beliau menjelaskan bahawa asas pemilihan tajuk ini untuk dibahas adalah berdasarkan kepada kekurangan penyelidikan dari sudut penglibatan Abu Hāmid al-Ghazzālī dalam bidang puisi. Beliau memetik kenyataan Dr. Shawqī Dayf dan Dr. Muhammad Ibrāhīm al-Fayyūmī mengenai keterlibatan Abū Hāmid al-Ghazzālī dalam bidang puisi (m.s. 7) untuk menyokong pandangan beliau. Menurut penulis lagi, sebelum ini sudah ada dua buah buku yang menyentuh secara ringkas tentang ketokohan Abū Hāmid al-Ghazzālī dalam bidang puisi seperti "*al-Anwar al-Bahjah 'alā Qasīdah al-Munfarījah*" karya Shaykh 'Abd al-Rahmān b. Ahmad al-Khātīb al-Dīmahqī dan "*al-Kawkab al-Mutala'li' Sharh Qasīdah al-Ghazzālī*" tulisan 'Abd al-Ghamī al-Nablisī. Begitu juga kajian ringkas oleh Abū Bakr 'Abd al-Razzāq dengan bukunya "*al-Nafahāt al-Ghazzāliyah*" dan "*al-Qasīdah al-Tā'īyah*" oleh Dr. Zakī Najīb Mahmud. Penulis menyatakan bahawa kebanyakan penyelidikan yang dilakukan sebelum ini lebih menjurus

kepada ketokohan Abū Hāmid al-Ghazzālī dan sumbangan beliau dalam bidang fiqh, falsafah, tasawuf, dan lain-lain (m.s.7).

Penulis juga menyatakan bahawa sepanjang beliau menjalankan penyelidikan terutama sekali semasa mengumpul karya puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī, beliau berjaya mengumpul sebanyak 18 *Qasidah*, 14 *Maqtū'ah* dan 20 *Nutfah*. Beliau juga menganggarkan bahawa koleksi puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī kemungkinan lebih dari itu. Menurut beliau antara puisi terpanjang yang dihasilkan oleh Abū Hāmid al-Ghazzālī ialah sebuah qasidah yang mengandungi 368 bayt (keratan) yang dikenali sebagai "*al-Qasidah al-Tā'iyyah*" (kerana kesemua baytnya di akhiri dengan huruf al-Tā'). Qasidah yang terpendek ditemui oleh penulis berjumlah 8 bayt sahaja. (m.s.9). Abū Hāmid al-Ghazzālī tidak memberikan tema atau judul tertentu kepada bayt-bayt puisinya. Namun begitu, daripada pengamatan penulis, beliau mendapati kebanyakan puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī mempunyai unsur keagamaan. (m.s. 9) Berpandukan kepada pengamatan itu, beliau bertekad untuk menjalankan kajian dan menganalisa keistimewaan puisi yang berunsurkan keagamaan dalam puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī.

Buku ini dibahagikan kepada dua bab utama. a) Bab pertama: Abū Hāmid al-Ghazzālī dan zamannya. Bab ini dibahagikan pula kepada tiga fasal: Fasal pertama melihat keadaan politik, masyarakat, pemikiran zaman Abū Hāmid al-Ghazzālī. Fasal kedua melihat kepada biodata Abū Hāmid al-Ghazzālī. Fasal ketiga melihat kepada kehidupan sufi Abu Hamid al-Ghazzali. b) Bab kedua: Puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī. Bab ini juga terbahagi kepada tiga fasal iaitu: Fasal pertama menyentuh tentang tema-tema puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī seperti *al-Ilāhiyāt*, *al-Madīh al-Nabawī*, *al-Zuhd*, *al-Tasawwuf*, *al-Istighāthah*. Fasal kedua mengenai keistimewaan puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī terutama sekali penggunaan gaya bahasa dan penggunaan qafiah dan 'arud. Sedikit tentang keterpengaruhan Abū Hāmid al-Ghazzālī dengan beberapa ilmuan sebelum beliau dalam menghasilkan puisi. Begitu juga penulis memperkatakan tentang pengaruh Abū Hāmid al-Ghazzālī kepada beberapa orang ilmuan selepas beliau.

Buku ini di akhiri dengan penutup dan beberapa kesimpulan penting hasil daripada kajian yang dijalankan. Selepas itu diikuti oleh senarai rujukan yang mengandungi 13 halaman (m.s. 199-211). Dalam fasal pertama (bab pertama), penulis seperti juga penulis-penulis yang lain masih lagi memberi penekanan kepada persoalan persekitaran politik, masyarakat dan pemikiran zaman Abū Hāmid al-Ghazzālī. Saya berpendapat penulis bertindak demikian untuk menonjolkan kesan dan pengaruh persekitaran terhadap karya puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī. Umum mengetahui bahawa tokoh ini dilahirkan pada zaman Abbasiyah iaitu zaman keagungan Islam dalam pelbagai bidang. Zaman ini di kenali sebagai zaman keemasan tamadun Islam dan pada masa inilah munculnya ilmuan-ilmuan Islam termasuklah Abū Hāmid al-Ghazzālī. Walau bagaimanapun, saya tidak ingin menyentuh secara detail mengenai kegemilangan Islam di zaman ini kerana kita boleh mengetahuinya samada melalui buku-buku sejarah

dan sebagainya. Saya rasakan penulis juga telah menjelaskan dengan detail mengenai perkembangan politik, masyarakat, budaya dan pemikiran pada zaman ini. Cuma saya berpandangan kalau tajuk *al-Hālah al-Dīniyyah* (Situasi Keagamaan) dapat diperluaskan sedikit lagi bagi menonjolkan kedudukan Abū Hāmid al-Ghazzālī dalam situasi itu. Ini untuk menyesuaikan dengan judul buku. Penulis telah pun menyentuh dibaris akhir perenggan tersebut mengenai peranan tokoh ini dalam memerangi pemesongan agama. (m.s. 31) Secara keseluruhannya, penulis telah memperuntukan hampir 25 muka surat untuk membicarakan kedudukan politik, masyarakat, ekonomi, agama dan sebagainya.

Sementara fasal kedua dalam pertama (m.s. 45-62), penulis menyentuh tentang biodata Abū Hāmid al-Ghazzālī. Bertolak daripada kelahiran, keturunan, keilmuan dan karya beliau. Fasal ketiga pula menyentuh tentang kehidupan sufi tokoh ini. Penulis menjelaskan tentang punca beliau menuju ke arah kehidupan sufi dan turut diselitkan juga beberapa karamah (keajaiban) Abū Hāmid al-Ghazzālī. Pada pandangan saya, fasal pertama perlu diringkaskan kerana kebanyakan buku yang menyentuh tentang tokoh ini seringkali mencatatkan perkara tersebut terutama sekali buku-buku yang ditulis dalam bahasa Arab dan tidak terkecuali juga dalam bahasa Melayu.

Dalam bab kedua, penulis memberi fokus kepada perbincangan mengenai puisi karya Abū Hāmid al-Ghazzālī. Seperti yang telah disebut di atas, bab ini juga dibahagikan kepada tiga fasal. Fasal mengenai tema-tema puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī. Penulis telah menganalisa kesemua tema-tema puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī yang beliau telah kumpulkan. Di permulaan fasal pertama bab kedua ini, penulis telah memberi definisi ringkas tentang apa itu *al-Shi'r al-Dini*. (m.s. 80) Perbincangan penulis mengenai tajuk di atas berlanjutan sehingga ke muka surat 126. Pada pandangan saya, penulis telah pun berjaya dalam misi beliau untuk mendedahkan kepada umum ketokohan Abū Hāmid al-Ghazzālī dalam puisi. Fasal kedua pula, penulis memfokuskan perbincangan beliau kepada keistimewaan puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī. Perbincangan ini merangkumi penggunaan bahasa, qafiah dan sebagainya. Pada pandangan saya, pembaca yang bukan dalam pengkhususan pengajian bahasa dan sastera Arab, fasal ketiga ini agak sukar untuk difahami kerana ia terlalu menjurus kepada bidang kritikan sastera. Saya berpendapat, penulis sebenarnya berjaya menganalisa kesemua puisi-puisi Abū Hāmid al-Ghazzālī dari pelbagai sudut. Tapi sayangnya tajuk ini yang mencecah hampir 42 muka surat mungkin sukar untuk dimanfaatkan oleh pembaca yang bukan dari bidang pengajian bahasa dan sastera Arab.

Fasal ketiga dalam bab kedua ini difokuskan pula kepada kesan pengaruh-mempengaruhi antara Abū Hāmid al-Ghazzālī dengan ilmuan sebelum dan selepasnya. Saya tidak dapat memastikan kenapa penulis hanya memfokuskan kepada empat tokoh ini sahaja. Saya beranggapan tokoh ini banyak meninggalkan pengaruh beliau kepada ilmuan yang muncul selepas beliau. Walau apa pun, kemungkinan penulis mempunyai pandangannya yang tersendiri untuk menghadkan kepada dua tokoh sahaja.

Buku ini di akhiri dengan penutup di mana penulis membuat beberapa kesimpulan berpandukan kepada bab-bab yang telah dibincangnya. Senarai rujukan yang digunakan untuk penulisan buku ini telah dibahagikan kepada beberapa bahagian: 1) Al-Qur'an al-Karim 2) Manuskrip 3) Sumber utama 4) Rujukan sampingan 5) Kamus. Pada pandangan saya, rujukan yang digunakan oleh penulis sudah melebihi daripada yang diperlukan, dan saya akui kemampuan dan kehebatan penulis dalam menganalisis bahan-bahan yang dipetik dari sumber asli. Cuma mungkin kalau boleh saya tambah di sini, alangkah baik kalau penulis dapat melihat juga penulisan yang dihasilkan oleh penulis-penulis barat, yang ditulis dalam bahasa Inggeris, sebagai contoh *Encyclopedia of Islam* adalah sebuah esai-klopedia yang sangat berguna kepada pengkaji dalam bidang pengajian Islam. Satu perkara lagi yang dapat diperhatikan dalam senarai rujukan, penulis hanya menyatakan nama penerbit tanpa menyebut tempat terbit (m.s. 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207 dan lain-lain). Adakalanya penulis langsung tidak menyebut nama penerbit, tempat terbit dan sebagai (m.s. 202).

Boleh dikatakan buku ini sukar kita menemui kesalahan ejaan, oleh itu saya ucapkan tahniah dan syabas kepada penulis kerana begitu teliti bagi memastikan kualiti ini terjamin. Walau bagaimanapun, terdapat dua tempat yang saya temui sepanjang saya membaca buku ini kesilapan ejaan, antara dalam muka surat 130, 203 dan 207

Secara ringkasnya, saya berpendapat buku ini amat sesuai dijadikan bahan bacaan dan rujukan mahasiswa/i di pusat-pusat pengajian tinggi yang menawarkan kursus bahasa dan kesusasteraan Arab dan saya merasakan buku ini amat sukar untuk dihayati dan fahami oleh pembaca awam terutama sekali mereka tidak mahir berbahasa Arab.

Jabatan Pengajian Arab dan Tamadun Islam
Fakulti Pengajian Islam
Universiti Kebangsaan Malaysia